

УДК 355.425.4(477.82-83)»1939-1941»

Становлення польського руху Опору в Західній Україні на початку Другої світової війни

В.В. ДАШКО

Сарненський історико-етнографічний музей, м. Сарни, Україна,
E-mail: viktorija_dashko@meta.ua

Авторське резюме

У статті висвітлено характер радянської тоталітарної етнополітики та її вплив на зародження польського руху Опору в Західній Україні на початку Другої світової війни. З'ясовано основні чинники формування активних протестних настроїв частини польського населення на західноукраїнських територіях, що відійшли до СРСР внаслідок поділу Польщі в результаті реалізації пакту Молотова-Ріббентропа. Визначено категорії осіб польської національності, що були невдоволені репресивною сталінською політикою 1939-1941 рр. та стали тим соціальним середовищем, у якому остаточно сформувався рух опору тоталітарному і, зокрема, антинародному, по відношенню до польського етносу, режиму та з середовища якого згодом з'явилися активісти даного руху. Зроблено аналіз діяльності радянської влади на окупованих територіях колишніх «Всходніх Кресув» Другої Речі Посполитої та встановлено основні фактори, що призводили до невдоволення жорсткою політикою радянської влади по відношенню до колишніх державних службовців, військових осадників та служителів Римо-католицької церкви. Досліджено етапи та визначено особливості становлення польського руху Опору на колишніх територіях Східної Польщі, окупованих у 1939 р. СРСР та до окупації цих земель у 1941 р. фашистською Німеччиною. Описано зародження та діяльність перших польських підпільних збройних формувань на території Західної України.

Ключові слова: Західна Україна, Друга світова війна, підпільники, окупація, поляки, каральні органи, рух Опору.

The formation of the polish Opposite movement in Western Ukraine at the beginning of the Second world war

V.V DASHKO

Sarny historical and ethnographic museum, Sarny, Ukraine, E-mail: viktorija_dashko@meta.ua

Abstract

The article highlights the nature of the Soviet totalitarian ethnic policy and its influence on the origin of the Polish opposite movement in Western Ukraine at the beginning of the Second World War. It also clarifies the main factors of the formation of active opposite movements among the Polish part of population in the Western Ukraine territory, which withdrew to the Soviet Union due to the distribution of Poland as a result of the Molotov-Ribbentrop Pact. The author defined category of Polish nationality persons, who were dissatisfied with Stalin's repressive policies in 1939-1941 and become that social environment, in which finally formed opposite movement to totalitarianism and, in particular, antinational regime against the Polish ethnos, and the environment from which later appeared activists of this movement. By the author was analyzed the activity of Soviet authorities in the occupied territories of the former «Wshodnih kresuv» of the Second Rich Pospolyta and determined main factors that led to dissatisfaction with the rigid Soviet policy against the former government officials, military precipitators and servants of the Roman Catholic Church. Investigated and determined features of the Polish opposite movement formation in the former eastern Polish territories occupied in 1939 by the Soviet Union and seized in 1941 by Nazi Germany. The article also describes the origin and activity of the first underground Polish armed forces on Ukrainian territory.

Keywords: Western Ukraine, World War II, underground fighters, occupation, Poles, punitive authorities, opposite movement.

Постановка проблеми. Формування польського руху Опору на західноукраїнських землях на початку Другої світової війни стало важливою віхою в історії двох народів та на десятиліття визначило особливості українсько-польських міжнаціональних відносин. Становлення, розвиток та значимість протестних настроїв польського населення в умовах радянської окупації визначили обсяг та актуальність даного історичного питання.

Розв'язання наукової проблеми, пов'язаної з особливостями становлення та розгортання діяльності польського руху Опору на окупова-

ній радянськими військами західноукраїнській території, – основна мета нашого наукового дослідження.

Аналіз досліджень і публікацій. Питання, пов'язані зі становленням польського руху Опору на західноукраїнських землях на початку Другої світової війни, висвітлили в своїх роботах наступні українські науковці: Давиденко Ю.М. [1], котрий висвітлив у своїй дисертації становлення польських військових організацій нерегулярного характеру під час Другої світової війни, Давидюк Р.П. [2], котрий дав оцінку становищу польської громади

на Рівненщині у період «радянзації». Також дану тематику розкрили в своїх наукових статтях такі українські дослідники, як Куницький М. [3], котрий охарактеризував політику Радянського Союзу на західноукраїнських землях напередодні Великої Вітчизняної війни; Поліщук П.Я. [4], автор у своїй праці висвітлює передумови виникнення «Польської підпільної держави»; Самсонюк Т.М. [6; 7; 8], яка в своїх роботах досліджує становлення і діяльність польських підпільних організацій та діяльність радянських органів держбезпеки щодо ліквідації польського підпілля на території Західної України в 1939-1941 рр. Водночас заслуговує уваги стаття «Польське підпілля «За перших советів» польського історика Гжегожа Мотики [5], котрий аналізує в ній книгу Rafała Wnuka «Za pierwszego Sowiet», в якій автор висвітлює польську конспірацію на «Кресах Вихідних» П Речі Посполитої в вересні 1939-червні 1941 рр.

Виклад основного матеріалу. Поразка у вересневій кампанії 1939 р. була для поляків потрясінням. Це потрясіння посилювалося тим, що до спалаху війни влада підтримувала міф про велич та могутність Польщі. Напередодні війни у Польщі повсюди можна було побачити плакати із зображенням маршала Е. Ридз-Смігли на фоні літаків та танків. Панувало переконання, що в разі початку війни польське військо за тиждень буде в Берліні. Реальність виявилася зовсім іншою. Польська армія під натиском агресора вже з перших днів війни почала відступати. Однак органи державної влади, посадовці почали тікати ще швидше, ніж відбувався наступ німецьких військ. Евакуація органів державної влади з Варшави розпочалася в ніч з 4 на 5 вересня, в ніч з 6 на 7 вересня командуючий польським військом Е. Ридз-Смігли залишив столицю [5,с.194]. Зневіра у військовій потугі Польської держави стала не лише першим ударом по сформованій до того часу національній свідомості поляків та їх найбільшим соціальним потрясінням, але й причиною зародження колективного протесту, що згодом стане більш цілеспрямованим та набере нових конкретніших форм свого виявлення.

Польський уряд на чолі з президентом І. Мосьціцьким, кинувши основні військові резерви на боротьбу з військами вермахту, був приголомшений загарбницькими діями СРСР. Він не мав впевненості, що на захоплених Червоною армією східних землях з'явиться сила, спроможна нести ідею відновлення Польщі. Та й у самій столиці держави – Варшаві – після поразки робота підпільного руху організувалася мляво [7]. Полякам ні на кого було розраховувати: ні на своїх гіпотетичних союзників у боротьбі проти німецьких військ, ані на допомогу вже неіснуючої власної держави у подоланні наслідків радянської окупації. Державницький націоналізм пересічного польського

«кресовяка» поступився місцем ідеї етнічного націоналізму.

На західноукраїнських землях восени 1939 р. запрацювала радянська каральна система. Зокрема, згідно з постановою ЦК ВКП(б) від 9 грудня 1939 р. було розроблено цілу систему каральних заходів щодо осіб, які підпадали під певні категорії. Сюди потрапляли осадники, колишні легіонери Ю. Пілсудського, направлені на Західну Україну для прискорення їхньої колонізації. Ці та інші категорії польського населення разом з українцями стали об'єктом прискіпливої уваги радянських каральних органів [3,с.298]. Насаджування радянської ідеології на західноукраїнських землях потребувало знищення носіїв національних ідей, передусім поляків та українців.

Одразу після приходу на західноукраїнські землі більшовики розпочали масовий терор і переслідування місцевого населення. Припинилася нормальна робота, культурне й політичне життя. Кожен день приносив нові арешти, дух непевності та страху. Згідно з постановою ЦК ВКП(б), ЦК КП(б)У ухвалив власне рішення, відповідно до якого секретарі обкомів партії зобов'язувалися особисто займатися переселенням осадників. Упродовж 1940-1941 рр. із західних областей було відправлено колишніх поміщиків, власників підприємств, торговців, керівників і членів політичних партій, сім'ї поліцаїв, офіцерів польської армії. Згідно з постановою Політбюро ЦК КП(б) від 19 січня 1940 р., виселенню підлягали також сім'ї лісової охорони, які мали по 1,8 – 2,4 га землі і які користувалися пільгами Польської держави [3,с.298].

Т. М. Самсонюк зазначає, що одним із перших завдань комуністів було усунення польських державних органів управління. Відразу було ліквідовано магістрати і староства [8,с.59]. Полякам довелося при звичаюватися до життя за «московським часом» і не лише споглядати формування однопартійної радянської системи, а й повною мірою відчутти на собі її методи роботи. Свавілья й безчинства прибулих комуністів обурювали не лише пересічних громадян [8,с.61]. Носії великопольської державницько-націоналістичної ідеології в особах колишніх осадників, держслужбовців, представників інших категорій польського населення Галичини та Волині на власному досвіді засвоїли методи роботи представників тоталітарно-комуністичного режиму.

Особливу увагу нова більшовицька влада звертала на антирелігійну пропаганду [3,с.301]. Перший удар нової влади було спрямовано проти Римо-католицької церкви. Костьоли вважалися основними осередками антирадянської агітації. Ксьондзи потрапили вже до перших хвиль арештів і депортацій, проведених НКВС [3,с.302]. Руйнування основ власної релігійності, поляки, і це очевидно, вважали небезпечою

для власної нації, а тому в наступі на польський костюл вбачали загрозу її існування.

У грудні 1939 р. у західних областях України радянські органи влади почали проводити паспортизацію населення (для суцільного обліку населення та контролю за ним) [3, с.302]. Ще одним негативним явищем радянзації, що охопило здебільшого міське населення Західної України, стало масове безробіття. Воно породжувало таку ж масову спекуляцію [8, с.69]. Реформування національної свідомості пересічного поляка, що було доповнене економічними потрясіннями, призвело до появи соціальних груп, оочих відстоювати свою етнічну, релігійну, економічну, а відтак і політичну свободу.

Незважаючи на жахливі умови окупації, вже восени 1939 р. на теренах Польщі паралельно проходять два процеси: відродження політичних партій та їх структур і формування мережі підпільних військових організацій. Важливим моментом, що сприяв налагодженню діяльності польського руху Опору і фундації підпільних організацій та збройних формувань стало створення наприкінці вересня 1939 р. на території Франції еміграційного уряду Владислава Сікорського, який виступив координаційним центром вирішення організаційних проблем військового та цивільного підпілля [1]. З появою нового польського державного органу розбудова польського підпільного руху «проходила двома шляхами: з ініціативи мешканців окупованих земель та представників еміграції» [2]. Еміграційний уряд всляко намагався контролювати діяльність окремих нелегальних організацій в Західній Україні, розуміючи, що розрізнені групи польських патріотів нездатні ефективно протидіяти ворогові. Лише спільні, об'єднані зусилля могли стати реальною силою, спроможною, за підтримки союзників, відновити Польську державу [7].

Уже в вересні 1939р., одразу ж після приходу «советів», стихійно почали формуватися десятки різних локальних підпільних організацій. Р. Внук вважає, що загальна кількість членів усіх підпільних організацій у східних воеводствах II Речі Посполитої в 1939-1941рр. коливалась від 25 до 30 тис. осіб. Він констатує, що на початок 1940 р. польське підпілля під радянською окупацією розпоряджалося такими ж силами, як підпілля на території Генерального губернаторства. Це відбувалося попри незрівнянно слабший на Кресах польський людський потенціал. «Це означає, що більший відсоток польського населення брав участь у русі Опору під радянською окупацією, ніж під німецькою. Причиною цього було не лише високе почуття патріотизму, притаманне полякам, які проживали на східних землях II Речі Посполитої, а й, насамперед, усвідомлення власної слабкості порівняно із національни-

ми меншинами, які на цих теренах становили більшість», – вважає польський історик Г. Мотика [4].

З'ясування обсягів почуття патріотизму, притаманного польським мешканцям «Всхідних Кресув», не входить в обсяги нашого наукового дослідження, проте цілком очевидно, що під патріотичними мотивами пан Мотика має на увазі потребу польського диктату, з метою створення мінімально можливого в даних умовах комфортного середовища, для проживання поляків у ворожому для них оточенні.

Великі надії еміграційний уряд покладав на генерала Міхала Токажевського-Карашевича (пс. «Міхал», «Столярський», «Доктор»). Залишившись в окупованій німецькими військами Варшаві, він отримав завдання налагодити роботу підпілля та підпорядкувати її наказам уряду. 27 вересня 1939 р. він створив військово-політичну організацію «Служба Перемоги Польщі» (пол. *Służba Zwycięstwa Polski*, далі - СЗП), що об'єднала польських військово-службовців, які вціліли від полону й не встигли емігрувати до країн-союзників. Відповідно до статуту СЗП, розробленого М. Токажевським, головними напрямками в його діяльності були: боротьба з окупантами та відновлення польської держави в довоєнних кордонах; утворення конспіративних збройних сил; формування в Польщі тимчасових нелегальних центрів влади [7].

Ще восени 1939 р. керівництво СЗП запропонувало всім національно-визвольним силам консолідуватися і виступити єдиним фронтом проти окупантів. Ідея об'єднавчого процесу забезпечувала організації лідерство в антифашистській боротьбі. Проте вона не була втілена в життя через позицію В. Сікорського, який вбачав у ній альтернативу еміграційному уряду. Розбудові СЗП перешкождали арешти та депортації польських громадян, що руйнувало її регіональну структуру. Все це призвело до того, що в польських еміграційних колах з'явилася ідея про створення нової військової організації, яка б репрезентувала інтереси уряду і об'єднувала всі політичні сили [1].

Намагаючись не допустити поширення впливу санаційного табору, еміграційний уряд 13 листопада 1939 р. утворив спеціальний Комітет міністрів у справах краю та військову організацію Союз збройної боротьби (пол. *Związek Walki Zbrojnej*, далі - СЗБ), який очолив генерал К. Соснковський. Незабаром почалася підготовка до об'єднання СЗП із СЗБ, яку очолив генерал Стефан Ровецький-Грот [2].

Перед СЗБ ставилися наступні завдання: через об'єднання розрізнених конспіративних груп і перевірку кадрів створити осередки діючого опору польської громадськості та сприяти відбудові державності шляхом ведення збройної боротьби [2]. Проте процес об'єднання

підпілля не завжди був легким. На перешкоді неодноразово ставали політичні розбіжності. Поділи міжнародниками та пілсудчиками (прихильниками Національної партії (Stronnictwo Narodowe) і правлячої до 1939 р. санації) призвели до того, що в Львівському окрузі СЗБ (до складу якого входила вся Східна Галичина) виникли дві незалежні підпільні організації, т.зв. СЗБ-1 і СЗБ-2. Перша підтримувала контакти безпосередньо з урядом у Парижі, друга – з підпільним центром, розташованим у межах німецької окупації. Обидві організації суперничали між собою, не визнавали одна одну [4].

На початку листопада 1939 р. УНКВС Львова ліквідувало одне з перших польських підпільних формувань, організоване генералом М. Янушайтісом під назвою «Польська організація боротьби за свободу» (ПОБС). Арештований її член А. Лейтнер під фізичним і моральним тиском на перших допитах назвав відомих йому учасників «контрреволюційної змови». За результатом допитів А. Лейтнера до казематів НКВС потрапили 24 учасники підпільного руху. Організація втратила основний запас зброї та боєприпасів. На її місці у Львові виникли три підпільні польські об'єднання, що конкурували між собою. Усі три організації підтримували зв'язок з еміграційним урядом через Румунію. Кожна з цих структур намагалася збільшити свою чисельність завдяки залученню поляків – мешканців Волині, роблячи для цього зондувальні поїздки до Рівного, Луцька, Кременця [7].

Слід зазначити, що наприкінці 1940 р. польське підпілля було суттєво ослаблене діями радянських репресивно-каральних органів. Квітень 1940 р. ознаменувався масовими арештами членів польського підпілля в усіх західних областях України. У цей період викрито окружний центр СЗБ у Львові. Рівненським УНКВС викриті осередки ЗВЗ в містах Рівне, Дубно, Костопіль [6]. Також на західноукраїнських землях створювалися дрібні молодіжні організації, які надзвичайно швидко розкрилися органами НКВС. Це пояснюється тим, що польські підпільні структури не мали досвіду конспіративної роботи, а радянські органи безпеки, навпаки, мали досвід боротьби з «во-

рогами народу» [2]. Загалом за період з жовтня 1939 р. по грудень 1940 р. УНКВС західних областей України ліквідувало 63 великих польських націоналістичних формувань і 256 (від двох осіб і більше) дрібних, арештовано 4435 осіб. У час ліквідації польського підпілля вилучено зброї: снарядів – 32, авіабомб – 16, кулеметів – 18, гвинтівок – 1204, револьверів – 395, ручних гранат – 139, патронів – 16470, холодної зброї – 144 одиниці [6].

В умовах тотального радянського терору польськими підпільними та збройними формуваннями була сконсолідована первинна ідея польського руху Опору та визначено відповідні до наявної ситуації жорсткі засоби її реалізації.

З розглянутого нами історичного матеріалу можемо зробити наступні **висновки**:

1. Радянська влада, в період з вересня 1939 р. до червня 1941 р., чинила жорстокий тиск на польське населення Західної України. Внаслідок цього стихійно почали формуватися десятки різних локальних підпільних організацій, які згодом сконсолідувалися навколо Служби Перемоги Польщі під керівництвом М. Токажевського-Карашевича, Союзу Збройної Боротьби, очолюваного генералом К. Сосновським, та окремих націонал-патріотичних лідерів.

2. Становленню польських підпільних організацій та збройних формувань на початку Другої світової війни на території Західної України перешкоджали такі основні чинники:

- розбіжності, які виникали між польськими політичними партіями та пов'язана з цим нестабільність польського підпілля;
- брак чіткої, злагодженої системи підпільних адміністративних органів;
- арешти та депортації польських громадян органами НКВС, які призвели до цілковитого знищення польських підпільних структур.

3. Результатом діяльності польського руху Опору на першому етапі розвитку (1939-1941 рр.) стала організація підпільних, збройних формувань та стихійного, нецентралізованого, слабого у воєнному плані етнічного підпілля.

4. Основу польського руху Опору на окупованих територіях колишніх «Всходніх Кресув» становили носії ідеології польського націонал-рєваншизму.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Давиденко Ю.М. Польські військові організації нерегулярного характеру під час Другої світової війни [Електронний ресурс]/ Ю.М. Давиденко// Автореферат на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук.- 2008. Джерело доступу: <http://referatu.net.ua/referats/7569/175428> - Назва з екрана.
2. Давидюк Р.П. Становище польської громади на Рівненщині у період «радянізації» (вересень 1939 – червень 1941 рр.) [Електронний ресурс] /Р.П. Давидюк // Джерело доступу: <http://vuzlib.com/content/view/166/0/52/> - Назва з екрана.
3. Куницький М. Національна політика СРСР на західноукраїнських землях напередодні Великої Вітчизняної війни (1941-1945 рр.) [Текст]/М. Куницький//Друга світова війна і доля народів України. матеріали 2-ої Всеукраїнської наукової конференції, Київ, 2007.
4. Мотика Г. Польське підпілля «За перших советів». Rafał Wnuk «Za pierwszego Sowiet». Polska konspiracja na Kresach Wschodnich II Rzeczypospolitej (wrzesień 1939–czerwiec 1941) [Електронний ресурс]/Г. Мотика

- // Warszawa, 2007. Джерело доступу: <http://www.history.org.ua/JournALL/war/12/39.pdf> - Назва з екрана
5. Поліщук П.Я. Передумови виникнення «Польської підпільної держави» [Текст]/П.Я. Поліщук//Наукові записки РДГУ.-2008.-№13.
6. Самсонюк Т. Діяльність радянських органів держбезпеки щодо ліквідації польського підпілля на Рівненщині (1939-1941 рр.) [Текст] / Т. Самсонюк// Наукові записки. Серія «Історичні науки».-2013.-№ 20.
7. Самсонюк Т. Повернуті із забуття: польське антирадянське підпілля. [Електронний ресурс]/Т. Самсонюк// Джерело доступу: <http://monitor-press.com/ua/extensions/statti-ua/4099-15322.html>- Назва з екрана
8. Самсонюк Т.М. Поляки Рівненщини в умовах становлення радянського тоталітарного режиму(1939 1941рр.)[Електронний ресурс/Т.М. Самсонюк // Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук.-2015. Джерело доступу: http://www.oa.edu.ua/doc/dis/Samsonuk_T_M.pdf - Назва з екрана

Стаття надійшла до редакції 25.01.2016

REFERENCES:

1. Davydenko, Iu.M., 2008. Polski viiskovi orhanizatsii nerekulianoho kharakteru pid chas Druhoi svitovoi viiny (Polish military organization erratic during the Second world war). Avtoreferat na zdobuttia naukovoho stupenia kandydata istorychnykh nauk. Regime to access: <http://referatu.net.ua/referats/7569/175428> (in Ukrainian).
2. Davydiuk, R.P. Stanovyshche polskoi hromady na Rivnenshchyni u period «radianizatsii» (veresen 1939 – cherven 1941 rr.) (The situation of the Polish community in Rivne region during the period of «Sovietization» (September 1939 – June 1941). Regime to access: <http://vuzlib.com/content/view/1660/52/> (in Ukrainian).
3. Kynytskyi, M., 2007. Natsionalna polityka SRSR na zakhidnoukrainskykh zemliakh naperedodni Velykoi Vitchyznianoï viiny (1941-1945 rr.) (The national policy of the USSR in Western Ukraine on the eve of the Great Patriotic war (1941-1945)). Druha svitova viina i dolia narodiv Ukrainy. materialy 2-oi Vseukrainskoi naukovoï konferentsii, Kyiv (in Ukrainian).
4. Motyka, H., 2007. Polske pidpillia «Za pershykh sovietiv» (The Polish underground «In the early councils»). Rafał Wnuk «Za pierwszego Sowietu». Polska konspiracja na Kresach Wschodnich II Rzeczypospolitej (wrzesie 1939 – czerwiec 1941). Warszawa. Regime to access: <http://www.history.org.ua/JournALL/war/12/39.pdf> (in Ukrainian).
5. Polishchuk, P.Ia., 2008. Peredumovy vynyknennia «Polskoi pidpilnoi derzhavy» (Conditions for the emergence of the «Polish underground state»). Naukovi zapysky RDHU 13 (in Ukrainian).
6. Samsoniuk, T., 2013. Diialnistadianskykh orhaniv derzhbezpeky shchodo likvidatsii polskoho pidpillia na Rivnenshchyni (1939-1941 rr.) (The activities of Soviet security agencies to eliminate the Polish underground in the Rivne region (1939-1941). Naukovi zapysky. Serii «Istorychni nauky» 20 (in Ukrainian).
7. Samsoniuk, T. Povernuti iz zabuttia: polske antyradianske pidpillia. (Returned from oblivion: Polish anti-Soviet underground.). Regime to access: <http://monitor-press.com/ua/extensions/statti-ua/4099-15322.html> (in Ukrainian).
8. Samsoniuk, T.M., 2015. Poliaky Rivnenshchyny v umovakh stanovlennia radianskohotalitarnoho rezhymu(1939 1941rr.) (The poles of the region in conditions of formation of the Soviet totalitarian regime(1939 1941pp.). Dysertatsiia na zdobuttia naukovoho stupenia kandydata istorychnykh nauk. Regime to access: http://www.oa.edu.ua/doc/dis/Samsonuk_T_M.pdf (in Ukrainian).

Дашко Вікторія Василівна – молодший науковий співробітник
Сарненський історико-етнографічний музей
Адреса: 34500, м. Сарни, вул. Просвіти, 20
E-mail: viktoria_dashko@meta.ua

Dashko Viktoriya Vasylivna – junior researcher
Sarny historical and ethnographic museum
Address: 20, Prosvity Str., Sarny, 34500, Ukraine
E-mail: viktoria_dashko@meta.ua